

ОБРАЗ ЩОДЕННОГО ГЕРОЇЗМУ(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПОВІСТІ М.ШАПОВАЛА «КАТЕРИНА ТВЕРДОХЛІБ»)

1970-ті роки, незважаючи на несприятливі тенденції, суперечності в житті та літературному процесі, характеризувалися виникненням своєрідних художніх явищ, жанрово-стильових та проблемно-тематичних тенденцій. У радянській літературі цього часу все частіше з'являються твори документально-біографічного характеру. Головними героями цих творів стають реально існуючі особи – видатні державні і політичні керівники, військові, дипломати, письменники, учені.

Роман «Чапаєв» Д. Фурманова, що започаткував історико-революційну тематику в документально-біографічній прозі, був опублікований ще у 1920 роках. Згодом з'явилися і перші художньо відтворені біографії в українській літературі, зокрема «Олександр Пархоменко» П. Панча та «Тургайським сокіл» О. Десняка. Уже у повоєнні роки народжуються твори про головні етапи розвитку тогочасного суспільства, про революційне минуле, про видатних людей цієї доби.

Серед великої кількості творів, присвячених історичним постатям, розглянемо повість М. Шаповала «Катерина Твердохліб».

На жаль, про цю повість написано мало. За радянських часів твір не отримав належного поцінування, хоча мало яка оглядова стаття обходила без згадки про нього. Ми спробуємо проаналізувати повість М. Шаповала «Катерина Твердохліб», яка, за словами В. Дяченка, «виховує людей, здатних у годину великих випробувань на героїчні вчинки в ім'я високої ідеї»[3 ;67].

Безумовно, перед М. Шаповалом проблема вибору головного героя для документальної повісті стояла досить гостро, адже, як зазначає у своїй статті «Історичні постаті в художній літературі» О. Галич, «створюючи документально-біографічний роман чи повість, письменник обов'язково повинен провести ряд наукових досліджень, архівних пошуків, які щоразу мусять передувати художньому зображенню особистості героя» [1;18].

О. Галич у вищезгаданій статті виділяє два жанрових різновиди творів художньо-біографічного документального епосу. До першого він зараховує романи й повісті зі значною питомою вагою авторського домислу [1;19], в яких переважає прагнення розкрити психологію героя, занурення в його внутрішній світ, а події, діяльність та внутрішній світ особи минулого щоразу співвідносяться з сучасністю. До другого різновиду належать документально-біографічні твори, в яких «питома вага авторського домислу мінімальна» [1;19],а увага читача акцентується на художньому аналізі документально засвідчених подій і вчинків із життя героїв. Особливістю творів цього різновиду є зображення або усього життєвого шляху героя, або якоїсь його найбільш

насиченої подіями частини.

Твір М. Шаповала «Катерина Твердохліб» належить до першого різновиду, що підкреслює у статті «З щирою любов'ю до людей» і В. Писаренко: «...автобіографічна повість «Іду до людей», як і документальна повість про відому ланкову Катерину Твердохліб, написані на фактичному матеріалі, який, однак, «переплавлений» у горнилі художньої уяви автора»[5;12].

До створення повісті про Катерину Твердохліб, «знатну ланкову та одну з фундаторів колгоспного руху на Україні» [4;4], М. Шаповал готувався довгий час, написавши спочатку декілька новел про героїню. Перші уривки з повісті було надруковано в журналах «Прапор» і «Зоря», і лише згодом виходить у світ книга «Поле в обіймах», що складалася з дванадцяти новел про Героя Соціалістичної праці, кавалера трьох орденів Леніна, депутата парламенту Країни Рад Катерину Твердохліб.

Одразу впадає в око, що замість звичного в таких випадках епіграфа – коротеньке слово до молодих від самої головної героїні. І вже перше слово знатної ланкової настроює на чисту хвилю довіри: «А, чого, власне, це розповідь про моє життя? Хіба не схожа моя трудова біографія на біографії тисяч жінок, моїх ровесниць, яким випало щастя творити на землі красу?» [9;301].

Людина звичайної і водночас незвичайної долі, вона розуміє, що повість ця про радянську людину, про шлях становлення Радянського Союзу як країни. М. Шаповал хотів показати, що відбиття у власній долі, наче в краплині, грандіозної долі твоєї землі – це прекрасно. Письменник досяг своєї мети.

Вибір головного героя документалістом багато важить, але для головного успіху літератора цього, звісно, замало. Нам здається, М. Шаповал знайшов єдино правильну, цікаву і оригінальну форму викладу розповіді. І зазвучала вона небуденно, схвильовано, справді по-художньому завершено.

Часто цеглинки розділів у таких повістях кладуться одна на одну вивіреною методом, наче у мулярів. Перша цеглинка – дитинство, друга – юність і т.д. Микола Шаповал уникнув трафаретності. «Його новели зв'язуються між собою історичною правдою подій. Інколи це несподівані відступи автора, іноді – роздуми вголос самої ланкової. Ці відступи зазвичай набрані курсивом й ніби нагадують невеличкі прологи до кожної наступної новели – все це завжди написано якимось невимушено, природно, закономірно, підсумовуюче, наче епілог попередньої розповіді»[6;16].

Повісті М. Шаповала – це, як правило, повісті одного героя. Інші персонажі виписуються побіжно, іноді вони просто беруть участь лише в якомусь одному моменті дії і потім зникають. Хоч, правда, автор уміє навіть і в коротенькому епізоді розкрити характер людини за допомогою місткої художньої деталі. Досить яскраво це відображено в одному з епізодів повісті «Катерина Твердохліб», коли селянин Моргун під час революції вивозить із панського маєтку велике дзеркало. І почалося паломництво селян до «дивовижі в золотій рамі»: «Причалапав подивитися на те дзеркало й дід Решетняк, став

перед ним у драному, латаному та перелатаному сіряці, в облізлій шапці-бирці, в чоботях, обв'язаних ганчір'ям та мотуззям, глянув на своє неголене обличчя, на свої очі, вічно мокрі від сліз, на свої незграбні руки, поорані зморшками, у які в'їлася чорна земля, журно похитав головою.

– І це я, Микита Трохимович Решітник, бідак з бідаків, той, хто все життя товкся на землі, за кров і піт якого наживали ось так багатство! Гай-гай...

Він схопив дрюк, який стояв у кутку хліва, розмахнувся і щосили вдарив по дзеркалу. Воно одразу ж розсипалося на дрібні скельця. У золотій рамі зазяяла чорна, глибока дірка...» [9;414].

На докори власника дзеркала дід Решетняк «мовчки відвів від себе руку Моргуна, кризь зуби процідив:

– Я не дзеркало розбив, свою бідність, свою спотворену панамі подобу. Я ніколи ще збоку не бачив самого себе. А ось тепер побачив. Злякався. Ти мені, Петре Петровичу, даруй...» [9;414].

Так у зовсім невеликому епізоді характер селянина, схопленого письменником у момент його соціального прозріння, переконливо відбиває зміни в людській психології, які несло революційне оновлення світу.

У кращих своїх повістях (М. Шаповал найбільш плідно працював у цьому жанрі) письменник головних позитивних героїв своїх творів малює просто й задушевно, передовсім як героїв дії. Роздумам і переживанням персонажів автор приділяє менше уваги, що інколи зумовлюється драматизмом подій, як у повісті «Неймовірна правда», де чимало батальних картин, або спогадами героїв, як в «Іду до людей». Розкриваючи характер головного героя, автор ставить його, як правило, в ряд драматично напружених ситуацій (цьому сприяє й життєвий матеріал твору), щоб яскравіше передати найприкметніші риси персонажа. Часто герої повістей потрапляють на перехрестя драматичних і комічних, а то й трагічних ситуацій. Така контрастність допомагає письменнику виразніше відтінити розмаїтість життя.

Головна героїня однойменної повісті Катерина Гнатівна Твердохліб говорить: «Є різні світи, як і різні долі людей. Одна згасає, як ота зірка-тихо, друга-з іскрами...» [9 ;425]. У центрі уваги М. Шаповала – не рефлектуючі ознаки, що петляють манівцями життя, а люди, які «розсипають іскри», – характери вольові, діяльні, такі, що не зупиняться перед труднощами. Безумовно, такою героїнею є й Катерина Твердохліб, духовна сила якої – у працелюбності, молодечому запалі, любові до всіх трудівників і непохитності перед ворогами різних мастей.

У більшості своїх прозових творів М. Шаповал залишається вірним улюбленій темі – життя українського села. І ось що характерно для повісті про поле Катерини Твердохліб: письменник відчуває, де й коли можуть відчувати фальш його найперші, сільські, читачі. А тому, за словами Б. Домбровського «автор ніколи не зраджує притишеного «голосу» рядка – нема тут зайвих емоційних спалахів, надриву й лжепатетики»[2;3].

Автор добре знає хліборобську психологію, розуміє своє нелегке завдання

– сказати про відому людину нове слово, сказати тепло й від усього серця. І новела про трагічну ніч секретаря райкому партії, і розповідь про зустріч у Кремлі з тодішнім Головою Президії Верховної Ради СРСР Климом Ворошиловим, і слово про колгоспних нероб-крадіїв «живого дерева» з громадського лісу, і новела материнської турботи Катерини Твердохліб про дітей сиріток – усе це виповнене авторською присутністю, авторським гнівом чи любов'ю, авторською чіткою позицією.

Своєрідним є у повісті відтворення категорії часу. Взагалі, повістям М. Шаповала властива хронікальність, тобто часова перспектива в них однолінійна, ретроспективність дії досягається, як правило, через спогади героїв про пережите. Присутня ця особливість і у повісті «Катерина Твердохліб». Але тут вона ще й значно підсилена тим, що після кожної з новел йдуть реальні спогади самої головної героїні, Катерини Гнатівни, в яких вона коротенько описує події з власної позиції, не прикрашаючи їх, а ніби просто підкреслюючи реальність тих фактів, що творчо переробив та описав М. Шаповал.

Кожна з новел – то наче окрема історія, по якій можна прослідкувати як становлення самої Катерини, так і становлення її рідного села, навіть всієї країни. У повісті переплітаються кілька часових реальностей – колективізація, Велика Вітчизняна війна, повоєнна розбудова. У ціле їх з'єднує постать головної героїні – Катерини Твердохліб. З найпершої новели і до останньої ми бачимо, що лише завдяки тяжкій праці, прагненню до освіти, великому ентузіазму та запалу вдалося досягти Катерині Гнатівні небачених результатів. «В 30-х роках стаханівський рух, який хвилював уми народних мас, відлунював і в сільському господарстві. Докотилася стаханівська хвиля і до Сніжкова, позбавивши сну і спокою трудівницю Катерину», зазначає у своїй книзі «Стомиласть ластівка завзята» Т. Поліщук [6;91]. Взятє Катериною Твердохліб зобов'язання виростити п'ятсот центнерів буряка з гектара, та ще й з бідної землі, скидалося на фантастику. Адже ні добрив, ні хоч якоїсь техніки у невеликого ще колгоспу «Більшовик» не було, була лише впевненість у своїх силах, а також чи не вперше віра власне у жінку як особистість. Зі спогадів Катерини Твердохліб: «Усе нам давалося з великими труднощами. Та це й зрозуміло. Досвіду ніякого, техніка примітивна: кінь та віл. Налягали в основному на ручну працю. Заважали нам ще й куркульські недобитки. І ота покірність, яка віками гнітила забиту, затуркану жінку!

Та ось і до жінок почали прислухатися. Усі зрозуміли, що вони не пасербиці, не чужі в колгоспі, а в сім'ї не для того, щоб їсти варити та дітей умарозуму вчити. Забувалося оте-жінці дорога від печі до порога» [9;336].

Мрії про рекордні результати почали втілюватися в життя, але однією лише постійною ручною працею неможливо їх забезпечити. Над своєю ділянкою буряків ланка дівчат працювала, не покладаючи рук, і вдень, і вночі: удобрювали, сіяли, мотижили, проривали... Однак хоч до праці в селі звикли, але ж не до такої! Покидаючи ланку, двоє дівчат обурювалися: «Замучила ти нас. Після такого рачкування біля кожного бурячка ми й дітей народжувати

перестанемо. Здоров'я дорожче за рекорди!» [9;340].Зрозумівши, що без освіти та технічної допомоги результатів не покращати, Катерина йде на безпрецедентний крок – пише листа, про якого не знав навіть голова колгоспу, директорів Київського НДІ рослинництва, депутату верховної ради СРСР Д. Ю. Камищенку з проханням допомогти з технікою та освітою. Відповідь з Києва прийшла швидко – Камищенко просив голову правління колгоспу прислати «агронома К.Г. Твердохліб» на навчання, а згодом у колгоспі «Більшовик» вперше у Радянському Союзі була випробувана бурякова вузькорозрядна сівалка, з'явилась інша техніка.

Тоді сніжківський колгосп «Більшовик» був одним із кращих у Харківській області. Та почалася війна.

Коли прихід німців став невідворотним, голова колгоспу викликав Катерину до контори: «Залишаю тебе замість себе. Збережи, що зможеш...» [9, 362]. З наближенням фронту Катерина разом з іншими дівчатами вдень рятувала врожай, а вночі копала окопи. Через три місяці німці окупували село. З того часу Катерина Твердохліб переселилася у млин, звідки наглядала за колгоспним майном. Відступаючи, німці підірвали його, але до того часу все цінне звідти вже було винесено. Зі спогадів Катерини Твердохліб: «Чого тільки не довелося нам пережити! Горе посіло село, упало на голову людям. Лиха прикупивши, сяк-так пережили і голод, і страх, і наругу. Важко було, ох, як важко!» [9; 366].

Звичайно, авторський голос природно живе в образній системі твору, долучаючись до роздумів персонажів, характеризуючи їх вчинки. Яскраві епізоди війни, персонажі, ніби списані з натури, сповнені реального драматизму і точності подробиці окупації уособлюють досвід автора, дають йому змогу глибше розкрити характери героїв. «Микола Шаповал з перших днів війни потрапив у ту віртуально-божевільну атмосферу, яка панувала після навалного наступу німецьких військ» — згадують у передмові до збірки «Жниво» А. Перерва та Л. Тома [7; 4].

По визволенні Сніжків лежав у руїнах. Відбудувувати село, піднімати колгосп, почали, звісно ж, жінки. Повернувся з евакуації 1944 року Давид Нерівний разом із колгоспним майном, якому Катерина з полегшенням передала повноваження, а сама взялася до праці. І вже у 1947 році у Сніжкові не залишилося жодної руїни (не в останню чергу завдяки ланковій, адже саме вона їздила до Москви просити Ворошилова допомогти з будматеріалами та лікарнею), колгосп «Більшовик» повертав собі славу, а сама Катерина отримала свій перший орден Леніна. Згодом їх буде ще два, Катерину Твердохліб оберуть депутатом Верховної Ради СРСР, нагородять почесною відзнакою Героя Соціалістичної Праці. Чимало нових обов'язків мусила виконувати героїня: «Я, як і раніше, очолювала ланку, та й від громадських доручень не відмовлялася. А в мене їх назбиралося багатенько. Я й депутат Верховної Ради СРСР, член Всесоюзної Ради Миру, депутат районної і сільської Рад депутатів трудящих, член правління колгоспу, очолюю клубну раду, жіночу...Словом, на охочого до праці діло знайдеться!», згадує К. Твердохліб [9;384].

Давно вже немає колгоспу-мільйонера, не лишилося й сліду колишньої слави – поросла вже вона бур'янами. А Катерина Твердохліб продовжувала жити у старенькій хаті, бо, прохаючи за інших, ніколи не думала за себе – так і прожила весь вік з братом та його дружиною, заміж так і не вийшла.

Б. Домбровський у статті – «Її щедре поле» зазначав – що «нині документалістика все частіше збагачується творами про наших сучасників. Хтось поетично й влучно назвав їх земними зорями. Нарисів і повістей(хороших!)про них, правда, поки що менше, ніж справжніх зір, і не всі вони світять нам однаково близько і яскраво. Проте доля окремих з них заслуговує не тільки на нашу увагу» [2;3].

Певно, особиста доля літератора, дороги художника підказали йому й інтонацію повісті, й вивірене та виважене життям єдино точне слово, та, безперечно, особу головної героїні з її думками, ваганнями та вчинками – постаті історичної, але художньо домисленої автором, яка доводить, що повість Миколи Шаповала «Катерина Твердохліб» посіла належне місце у літературі 70-80-х років ХХ століття.

Література:

1. Галич О. Історичні постаті в художній літературі // Радянське літературознавство. – 1983. – №3. – С. 16-23.
2. Домбровський Б. Її щедре поле // Літературна Україна. – 1977. – №73. – С.3.
3. Дячук В. Радість творення // Жовтень. – 1979. – №7. – С.67.
4. Кузьменко О. Повість про колгоспну героїню// Світло Жовтня. – 1978. – №1. – С.4.
5. Писаренко В. З щирою любов'ю до людей// Світло Жовтня. – 1979. – №6. – С.12.
6. Поліщук Т. Стомилась ластівка завзята: Житейські історії Катерини Гнатівни Твердохліб. – Х.,2003. – С.90-92.
7. Шаповал М.Т. Жниво: Вибране/передмова А.Перерви, Л.Томи. – Х.,2005. – С.3-4.
8. Шаповал М.Т. Іду до людей/Передмова В.Дячука. – К.,1979. – С.4-19.
9. Шаповал М.Т. Твори: Вибране. –Х.,1980. – С. 3-409.

Анотація

Селютін Володимир

«Образ щоденного героїзму»(за матеріалами документальної повісті М.Шаповала «Катерина Твердохліб»).

Стаття присвячена аналізу повісті відомого українського письменника

М.Шаповала «Катерина Твердохліб». Літературознавством його творчість практично не вивчена.

Документально-біографічний твір Миколи Шаповала аналізується з точки зору його композиційного та сюжетної побудови. Значна частина дослідження відведена на вивчення особливостей творчої манери автора, його мови.

Розглядається процес становлення особистості на фоні становлення держави, висвітлюється внутрішній світ героїв, їхні переживання та роздуми, мотиви вчинків, актуальні проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: документально-біографічна проза, творча манера, композиція, актуальні проблеми

Аннотация

Селютин Владимир

«Образ ежедневного героизма» (по материалам документальной повести Н. Шаповала «Катерина Твердохлиб»).

Статья посвящена анализу повести известного украинского писателя Н.Шаповала «Катерина Твердохлиб». Литературоведением его творчество практически не изучено.

Документально-биографическое произведение анализируется с точки зрения его композиционного и сюжетного построения. Значительная часть исследования отведена изучению особенностей творческой манеры автора, его языка.

Рассматривается процесс становления личности на фоне становления государства, освещается внутренний мир героев, их переживания и мысли, мотивы поступков, актуальные проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: документально-биографическая проза, творческая манера, композиция., актуальные проблемы.

Summary

Syelyutin Volodymyr

«The image of daily heroism» (on the material of documentary story of M. Shapoval «Kateryna Tverdohlib»)

Article is devoted to the analysis of the story of known Ukrainian writer M.Shapoval "Kateryna Tverdohlib". His creativity practically wasn't study by literary criticism.

Mykola Shapoval's documentary-biographic product is analyzed from the point of view of its composite and subject construction. The significant part of research is devoted to the studying of features of a creative manner of the author and his language.

Process of formation of the person on a background of formation of the state is considered, the private world of heroes, their experiences and meditation, motives of

acts, actual problems and ways of their overcoming are covered in this article.

Keywords: documentary-biographic prose, creative manner, composition, actual problems.

Стаття рецензована та рекомендована до друку доктором філологічних наук, професором І.С. Масловим